

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

GR A Đ A

KNJIGA VII.

ODJELJENJE ISTORISKO-FILOLOŠKIH NAUKA

KNJIGA 5

Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić

VOJNO-GEOGRAFSKI OPIS BOSNE

PRED DUBIČKI RAT

OD 1785. GODINE

SARAJEVO

1957

SADRŽAJ

Predgovor	5—10
Europaeische Turkey. Staathalterschaft Bosnien Landes—Kunde	11—93
Registar geografskih imena	95—99

Predgovor

Interesovanje Austrije za podjelu turskih posjeda u Evropi postalo je življe od rusko-turskog rata 1768—1774 g., kad se pokazala nemoć i unutrašnja razrivenost Turske carevine. Da ne bi ostala prikraćena u toj diobi, Austrija je vršila pripreme za ravnopravno učešće s Rusijom. Stoga se javljaju razni planovi o podjeli Turske i sa strane Austrije. U tome se naročito isticao maršal Lasi, koji je s Josipom II zastupao protutežu politici Marije Terezije i orijentisao se prema Istoku. Od 1777 g. počinje jače interesovanje za Tursku kod austriskih državnika koje je dobilo konačnu formu u savezu Josipa II i Katarine II koji je zaključen na Krimu u maju 1782.

Austrija u doba Josipa II vršila je vrlo opsežne pripreme za rat protiv Turske i u sklop tih priprema spadalo je ispitivanje terena budućih operacija u Bosni i Srbiji. Trebalo je upoznati teren, puteve, rijeke, mostove, privredu, gradove, varoši i najzad raspoloženje hrišćanskog stanovništva. Sve je to, naravno, trebalo obaviti tajno i vrlo konspirativno, jer su se i s turske strane vršile izvjesne pripreme za odbranu od Austrije.¹ Još 1777 dobio je naredenje potpukovnik Ženej da, po povratku iz Vlaške, ide u Bosnu na proljeće 1778 i da izvidi pogranične gradove: Bihać, Kladašu, Novi, Kostajnicu, Dubicu, Jasenovac i Gradišku i da ispita teren između Drine i Vrbasa.² Ženej je vršio ispitivanja u Srbiji, a da li je i Bosnu obilazio, to još ne znamo. U godinama 1783 i 1784 vršena su značajna ispitivanja terena u Srbiji preko posebnih povjerenika, mahom mlađih generalštabnih oficira koji su uhodili zemlju i uz pomoć sveštenika i kaludera vršili snimanje terena i prikupljali ostale podatke za izradu jedne karte Srbije.³ U Bosnu je poslat 1783 sveštenik Nikola Radomirović, koji je u ljeto te godine proputovao Sandžak i preko Goražda došao u Sarajevo. Odatle je Radomirović otišao u Tuzlu, Žepče, Maglaj, Gračanicu, Doboj, i preko Tuzle se vratio na Savu, pošto je obišao gradove na Drini. Njegovo putovanje trajalo je 48 dana. Sačuvan je pregled puteva koje je obišao Radomirović ali nisu ostali opisi krajeva kroz koje je prošao.⁴

¹ Vaso Čubrilović, Bosanski frajkorci u austrisko-turskom ratu 1788—1791, Bratstvo XXVII, Beograd 1933, str. 103.

² Dušan Pantelić, Uhođenje Srbije pred Kočinu krajinu, Glas SKA, CLIII, Beograd 1933, str. 113

³ Ibid., str. 118 i 142 i d.

⁴ Ibid., 124

Josip II je posvećivao veću pažnju ispitivanju Bosne u godini 1782. Maršal Lasi je izdao uputstva za to ispitivanje generalu Cehenteru, po kojima je trebalo, u prvom redu, izvidati sjeverozapadnu Bosnu počevši s Bihaćem i ustanoviti odbranbenu sposobnost turskih tvrđava na Savi kao i stanje varoši Banje Luke, Sarajeva, Zvornika i Višegrada. Isto tako je trebalo ispitati plovnost rijeka Une, Vrbasa, Bosne i Drine. U tom poslu trebalo je iskoristiti spremnost bosanskih franjevaca da šalju uhodske izvještaje. Sve te poslove su imali da obavljaju generalštabni oficiri koje je trebalo uputiti na tursku granicu da se jave tamošnjim pograničnim komandama u Karlovcu, Petrovaradinu, Zemunu, Brodu i Gradišci. U vezi s ratnim pripremama koje je vršio Josip II, započeto je spremanje i organizovanje izviđačke službe koja se ticala Bosne i Srbije. Iz Praga su upućeni generalštabni oficiri, kapetani Šmit i Held, koji su bili određeni za Bosnu. Pored toga je trebalo da u Bosnu odu po tri oficira pod izgovorom da nabavljaju hranu, i to prva trojica u Bihać a druga trojica u Travnik. Stvarni cilj njihovih putovanja bio je prikupljanje materijala za izradu jedne karte Bosne i uhođenje predjela i puteva.⁵ Da li je došlo do ostvarenja ovog naređenja, još ne znamo.

II.

Obavještajnu službu u Bosni organizovao je kapetan Šmit čija je baza bila u Gradišci. Zna se da je i on dolazio u Bosnu, bio je u Ivanjskoj kod fra Marka, tamošnjeg župnika, i nudio mu da primi i provede kroz Bosnu jednog austriskog oficira. Ivanjski župnik se nije odazvao toj ponudi, a tako su postupili i ostali bosanski franjevci. To se do danas znalo na osnovu ispitivanja profesora Čubrilovića.⁶ Očekivao se novi bosanski biskup Okić, koji je išao iz Rima u Beč i odatle u Bosnu. Računalo se da će se u Beču vojne vlasti dogovoriti s Okićem da on povede u Bosnu jednog preobučenog austriskog oficira. I general Ženej je predlagao da franjevački provincijal uzme zastavnika Pokornog kao svog sekretara, da bi tako mogao putovati kroz Bosnu. Prema Čubriloviću, franjevci se nisu upuštali u tako škakljive poslove i poučeni iskustvom, ostali su prema tim zahtjevima i ponudama pasivni. Franjevci su se bojali turskih vlasti, pa su takvo držanje zauzeli i za vrijeme rata 1788—1791.⁷ Međutim, današnje poznavanje izvora daje sasvim drukčiju sliku. Veze nekih bosanskih franjevaca i cara Josipa II dovele su do znatnih usluga koje su franjevci učinili austriskoj politici prema Bosni. Okić je postavljen za bosanskog biskupa na zauzimanje cara Josipa II i na povratku iz Rima svratio se u Beč i tu prihvatio ponudu da s njim u Bosnu pođe jedan generalštabni oficir koji je bio stručnjak u snimanju terena. Izbor je pao na zastavnika Brodske graničarske regimente Božića, koji je bio u Bosni od aprila do kraja novembra 1785. I u Srbiju su slati mladi, izdržli-

⁵ Ibid., 120, 121

⁶ Vaso Čubrilović, c. d. str. 104—105

⁷ Ibid., 105

viji oficiri u činu zastavnika i poručnika, jer ih je na putu čekala teška i odgovorna služba i neizvjesna sudbina.

Božić je na povratku iz Bosne podnio izvještaj koji se nalazi u Kartografskom odjeljenju Ratnog arhiva u Beču.⁸ Ovo je ustvari prvi, opširniji opis Bosne koji daje vojne i geografske podatke, pored niza ostalih podataka koji su važni za istoriju Bosne. Istina, Bodenštajn je objavio opis Bosne, koji, po njemu, pada u period od 1718 do 1739.⁹ U to se već bilo posumnjalo. Prema podacima Bodenštajnovim vidi se da je njegov opis Bosne sastavljen iza godine 1763.¹⁰ U Kartografskom odjeljenju Ratnog arhiva u Beču nalazi se nekoliko opisa Bosne i prema naslovu je jasno da su iz 1763 godine: Naslov glasi: Beschreibung von dem Königreich Bosnien de anno 1763.¹¹

Zastavnik Božić je dao opis tvrđava, gradova i puteva u Bosni i Hercegovini. Usto je dao skelet jednog dijela Bosne i planove Bihaća, Petrovca, Ključa, Jajca, Prijedora, Kozarca, Banje Luke, Dubice, Doboja, Maglaja, Zepča, Dervente, Tešnja i Livna.¹² Božić je svoj opis podijelio na dnevnik (žurnal), prethodna zapažanja i opis mjesta i puteva. U početku opisa kaže da je išao u Bosnu s biskupom Okićem, da prema prilikama i mogućnostima snimi teren a la vue. Božić je podvukao da ga je kapetan Šmit više puta vrbovao da se primi ovog posla. Na svom putovanju kroz Bosnu i Hercegovinu Božić se oslanjao na franjevce. Putovao je pretežno u habitusu franjevca, a ponekad u odijelu trgovca ili zanatlije, ali manje. Na putu je bio najviše s biskupom Okićem, koji je kao novi bosanski biskup vršio svoju prvu kanonsku vizitaciju i obilazio svoju pastvu, zatim u društvu drugih franjevaca, te je u franjevačkim samostanima ili u župskim domovima imao prilike da se obavijesti o situaciji i da pribere i sredi utiske i zapažanja. Karakteristično je i to da se Božić u svom putovanju držao onih krajeva gdje živi katoličko stanovništvo. Tako je obišao centralnu, sjevernu, sjeverozapadnu i zapadnu Bosnu. Istočnu i jugoistočnu Bosnu nije nikako obilazio, vjerovatno i zbog toga što je zastavnik Peretić obišao istočnu Bosnu 1784 g. od Višegrada na sjever.¹³ Ni jugoistočne Bosne kao ni istočne Hercegovine nema u Božićevom opisu.

⁸ Ratni arhiv u Beču, Kartensammlung, Europaeische Türkei. Staathalterschaft Bosnien Landes-Kunde, Aus Kaisers Joseph II. Archiv N. 2, Alter Archivs Nro. 25, K VII, m 20.

⁹ G. Bodenstern, Povijest naselja u Posavini god. 1718 do 1739. GZM, XX, 1908, str. 97 i 108.

¹⁰ Hamdija Kreševljaković, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, Vrandučka kapetanija, str. 173, Sarajevo 1954. Kreševljaković je u opisu Vrandučke (Derventske) kapetanije posumnjao u tačnost datiranja ovog anonimnog opisa Bosne i stavio ga iza 1773.

¹¹ RAB, KS, K VII, m 2, Beschreibung von dem Königreich Bosnien de anno 1763 (Prepis kapetana Radičevića). Ovaj opis Bosne iz 1763 objavljen je u Beču 1789.

¹² U uvodu Božićeva opisa Bosne iz 1785. Do ovih Božićevih planova nismo došli.

¹³ D. Pantelić, Vojno-geografski opisi Srbije pred Kočinu krajinu od 1783 i 1784 god. J. Peretić, Opis Zapadne Srbije i jednog dela Bosne (1784), Spomenik SKA, LXXXIII, str. 103—144.

Božić je pošao s kapetanom Šmitom iz Vinkovaca i 25 II 1785 stigao u Novu Gradišku u franjevačkom odijelu i odatle s Okićem kao laik franjevačkog reda pošao u Zagreb. U Zagreb su stigli 2 marta i zbog lošeg vremena i biskupovih poslova prenoćili. Iz Zagreba su krenuli preko Karlovca (6 III), zatim preko Like prema Bosni. Prošli su kroz Gospić (9 III), Otočac (11 III), Rudiško (14 III). U Gračac su stigli 18 III i tu dobili prve vijesti o Bosni. U Zrmanju su stigli 22 III odakle su išli mletačkim teritorijem i 23 marta stigli u Knin, odakle su ih pratila dva viša mletačka oficira do Vrlike. Preko Sinja su stigli u Split (6 IV). Iz Splita su krenuli u Imotski, gdje su došli 15 IV. Tu je Božić spalio crteže koje je u Splitu bio napravio o gradu i tvrđavi, bojeći se pregleda na turskoj granici. U Imotskom su se razdvojili. Biskup je otišao u Duvno, a Božić u Posušje, gdje je stigao 21 IV. Tu ga je jedan franjevac obukao u bosansku narodnu nošnju i odatle je s biskupovim sekretarom krenuo na rdavom konju u Kreševo, gdje je stigao 1 maja 1785. Iako nemamo instrukcije koju je dobio Božić, po analogiji instrukcija koje su davane drugim oficirima koji su išli u Srbiju izlazi da je Božić morao da se prima vrlo teških poslova na putu. Tako je, prema vlastitom priznanju, morao u kreševskom samostanu da vrši službu franjevca laika, da čisti konje i posluhuje češće u kuhinji, pored službe u crkvi. Očito se krio i od brojnih franjevaca u samostanu. U Kreševu je imao prilike da sredi svoje utiske i da ih stavi na papir. 7 maja stigao je Božić u Sarajevo u času kad je novi bosanski vezir s pratnjom ulazio u grad. Tu se snabdio konjima i odijelom i 13 V vratio se ponovo u Kreševo. S biskupom je stigao u Fojnicu 14 maja i tu je, pored običnih samostanskih dužnosti, vršio službu laika hirurga po uputama koje mu je dao biskup. Iz Fojnice su otišli zajedno preko Travnika, Gornjeg Vakufa i Rame u Duvno, gdje su stigli 31 maja. U prvoj polovini juna išli su zapadnom Hercegovinom i 14 stigli u Brotnjo, gdje je bio župnik fra Mijo. I tu je Božić srediavao svoje utiske. Na ovom putu imali su i manjih nezgoda s Turcima, ali su uz dobru napojnicu izbjegli opasnost. U drugoj polovini juna nastavili su put kroz Hercegovinu, prošli kroz Mostar (17 VI) i preko Brotnja ponovo došli u Duvno (28 juna). Početkom jula obilazili su livanjsku okolinu i preko Kupresa, Zlog Sela i Janja stigli u Jajce 19 jula. Iz Jajca je biskup otišao u Sasinu kod Sanskog Mosta, a Božić, odjeven u trgovačko i zanatliško odijelo, s raznim pratiocima obišao je Krajinu. Pošto je pret hodno otišao u Travnik, trebalo mu je 6 dana da stigne u Bihać preko Varcar Vakufa, Ključa, Petrovca i Bilaja. U Bihaću je bila zategnuta situacija. Stanovništvo je bilo uzrujano zbog nekog poreza i župnik je bio napustio mjesto. To je Božić iskoristio i izdavao se za novog bihačkog kapelana. Iz Bihaća je pošao u društvu jednog turskog age koji ga je pratio do Pusišnjaka (1 VIII), gdje mu je vješto ukrao zlatni sat i izgubio se. Bez pratioca stigao je u Sasinu, gdje je našao biskupa. U Sasini je sredio bilješke. Odatle su pošli preko Prijedora i Kozarca u Ivanjsku, gdje im je župnik fra Marko upriličio ugodan boravak. I u Ivanjskoj je Božić srediavao bilješke. Od 7 do 14 avgusta Božić je išao do Dubice i natrag, odakle je s biskupom išao u Banju Luku i Javorane, gdje je biskup obavio svoju funkciju i odatle preko Jajca, Varcar Vakufa i Banje

Luke stigao opet u Ivanjsku, 22 VIII. Odatle je otišao s fra Markom prema Savi i 24 stigao u Dolinu, gdje je stigao i biskup, pa su zajedno noću prešli Savu i stigli u Gradišku, gdje su ih očekivali pukovnik Gvozdanović i kapetan Šmit. Time je prvi dio Božićevog zadatka bio završen. Tu je dobio nove instrukcije za dalje putovanje, te je preko Banje Luke i Kotor Varoši opet stigao u Ivanjsku 29 avgusta. Na putu u Kotor Varoš sreo ih je banjalučki kapetan i prigovorio im što idu naoružani. Zbog toga se Božić više nije smio usuditi da ovaj kraj ponovo obilazi.

Početak septembra Božić je obilazio Posavinu i dolazio u Derventu i Modriću, gdje se sastao s derventskim kapetanom, koji ga je pitao za svrhu putovanja. Nekako se i tu snašao i zgodnim odgovorom zadovoljio kapetana. Zatim je dalje nastavio put Posavinom i preko Gradačca i Zovika stigao u Tuzlu, 23 septembra. Tu ga je primio jedan stariji franjevac koji se nije upuštao u opasnu avanturu. Krajem septembra Božić je išao preko Lipnika, Maglaja i Tešnja u Žepče, gdje se sastao s biskupom, 2 oktobra. Put su nastavili prema Sutjesci, gdje im je bio na usluzi suspendovani provincijal fra Grgo Varešanin. Iz Sutjeske Božić je otišao u Sarajevo, odakle je stigao biskupu u Vareš, 10 oktobra. U Varešu mu je učinio znatne usluge provincijalov sekretar. Iz Kreševa je Božić opet išao u Sarajevo i vratio se u Vareš, gdje mu je učinio dalje usluge fra Joso Tomić, koji je odlično poznavao lokalne prilike. U Varešu se zadržao 14 dana, odmorio se i sredio bilješke. Početkom novembra išao je u Travnik, zatim u Guču Goru, gdje se s biskupom oprostio. Biskup se prema vlastitoj izjavi, riješio velikog tereta i počeo slobodno da diše. Odatle je Božić otišao u Žepče, gdje ga je po dogovoru čekao sekretar provincijala i s njim je nastavio put preko Doboja, Dobora, gdje su bili kod župnika i odatle preko Prnjavora stigli su u Bukovicu, 22 novembra. Pošto se rastao od fra Marka, stigao je u Dolinu 27 novembra. Tu su ga očekivali pukovnik Gvozdanović i kapetan Šmit i 28 novembra bio je u Gradišci, gdje je ponovo sredio bilješke i s kapetanom Šmitom krenuo u Beč, gdje je stigao 29 decembra 1785 godine.

Kao što se vidi, Božićev itinerar je bio dug i zamoran. Uz stalnu podršku franjevac Božić je imao prilike da prokrstari jedan dio Bosne i Hercegovine i da mnogo značajnog pribilježi.

III.

Karakteristične su prethodne napomene koje je Božić dao u svom izvještaju. Da se ne bi ponavljao, dajući opis pojedinih gradova i mjesta, on je dao opšte napomene koje vrijede gotovo za čitavu obidenu oblast. Već i prema datim instrukcijama Božić je imao da daje karakteristike puteva. Za bosanske puteve kaže da su u vrlo rdavom stanju, da su jedino upotrebljivi za konje, a u ravnici bi se dali urediti i za kola. Na izvjesnim mjestima putevi su bili kaldrmisani. Na putevima su smetnju činili uski mostovi. U građenju gradova, trgovišta i sela u Bosni prevladuje drvo a u Hercegovini kamen. Bosanska kuća u Posavini je vrlo

slična slavonskoj. Usput je Božić zapažao hanove, dao njihov opis i podvukao važnost za vojne potrebe. Isto tako je zapazio kule. Prelazeći na poljoprivredu, Božić je uočio da se od žitarica vrlo malo sije pšenica i pšenični hljeb jedu samo bogatiji feudalci. Narod se hrani pretežno kukuruzom u Posavini, a prosom, manje ječmom i raži, u Hercegovini. U Posavini je primijetio seoska kola na kojima se dogoni ljetina kućama. Sijena ima dovoljno i složeno je u stogove. Slame ima manje. Uredno pečenog hljeba ima samo kod otmjenijih Turaka. Na selu se hljeb peče pod saćem, a pravih peći za pečenje hljeba ima samo kod imućnijih Turaka. Od stoke u Posavini ima dosta svinja a u Hercegovini ovaca.

Pored ovih zapažanja, datih na jednom mjestu, Božić je u opisima pojedinih mjesta dao izvjesne podatke, važne za ekonomske prilike u zemlji. Pored toga što je, sa čisto vojničkog stanovišta, bilo važno da se zna gdje ima mlinova, kolik im je kapacitet, koliko koji ima vitlova, Božić je zabilježio proizvodnju željeza u pojedinim krajevima i dao podatke o broju samokova u pojedinim mjestima, kao kod Sanskog Mosta, u Varešu, Fojnici i dr. Isto tako je zapazio izvjesne zanate, kao što je puškarski u Fojnici. Od izvjesne je važnosti što je dao podatke o broju kuća u selima i gradovima, dijeleći ih uvijek na muslimanske i hrišćanske. Opis utvrđenja, gradova i pograničnih kula dat je sa čisto vojničkog stanovišta. Tu je dao detalje o utvrđenjima, strategiskom položaju, utvrđama i naoružanju. Izgleda da je austriskom generalštabu bilo naročito važno da dode do tih podataka o gradovima i gradskoj fortifikaciji uopšte jer se znalo da su brojni gradovi najveća zapreka prodiranju u Bosnu.

Sve puteve Božić je svrstao u tri grupe i obradio ih prema pravcu pružanja, na longitudinalne i poprečne. Na kraju Božić napominje da je na ovom vrlo napornom putu, gdje je ponekad jahao i po 12 sati i praćen često od sumnjivih pratilaca, teško imao priliku da sređuje svoje utiske izuzev na sigurnim mjestima, koja su bila u rukama franjevac. Prolazilo je nekad i po deset dana da nije ništa mogao da zapiše ni da crta. Pri odmjeravanju udaljenosti i orijentaciji služili su mu sat i kompas.

Što se tiče njemačkog jezika u ovom opisu, treba naglasiti da ima izvjesnih odstupanja od današnjeg književnog njemačkog jezika. Nismo se upuštali u ispravke i dopune teksta, držeći se osnovnog pravila da dokumente treba izdavati onakve kakvi su u originalu. Za tačnost i istovjetnost prepisa s originalom jamči uprava Državnog ratnog arhiva u Beču koja je izvršila prepis.

O piscu ovog opisa Bosne Božiću znamo samo to da je 1785 bio zastavnik Brodske regimente, a 1797 već je major u Gospiću, kad je održavao dobre veze s biskupom Okićem.